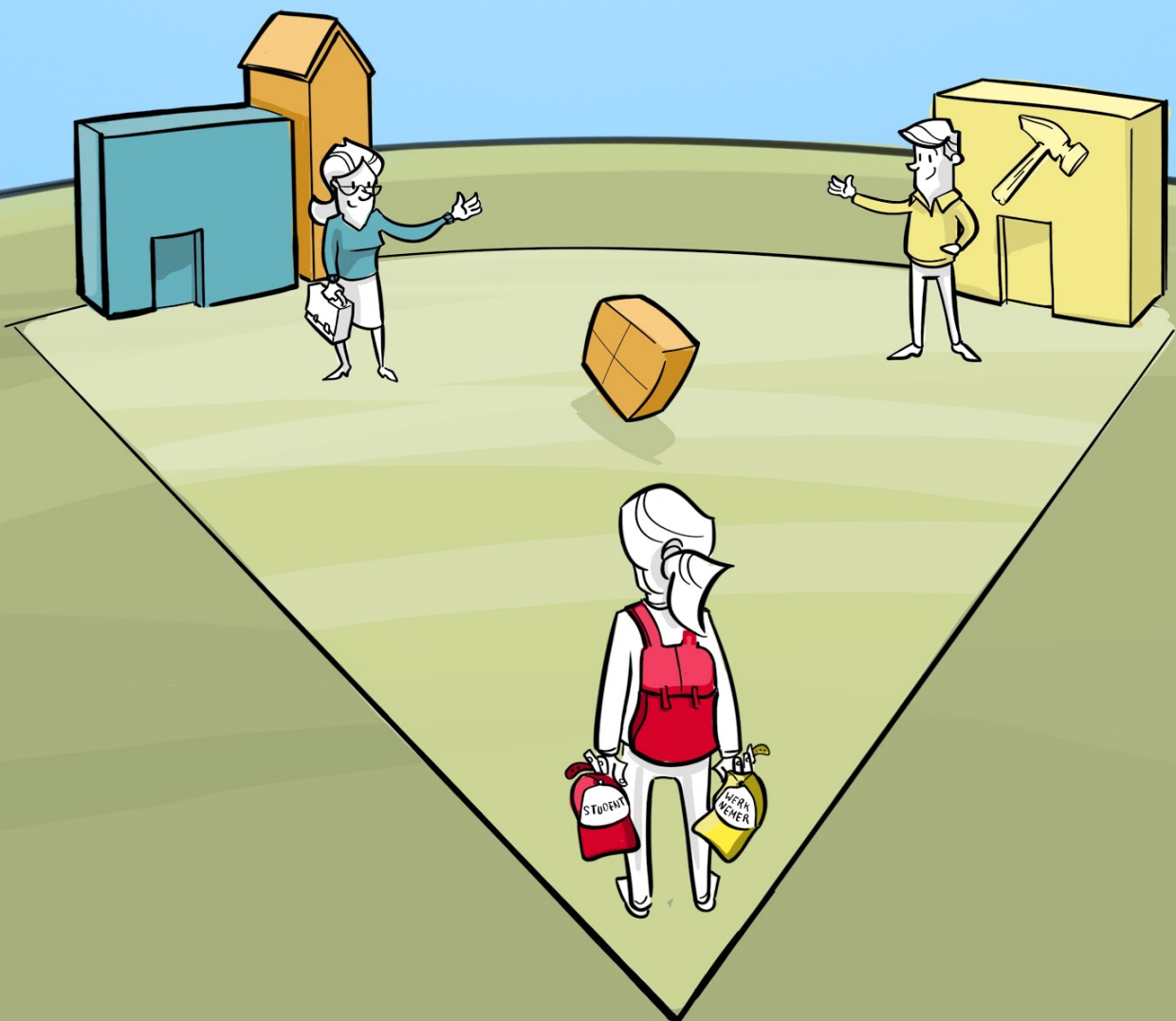

Advies over keuzedelen in de BBL

Herziening MBO – 20 december 2018

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
1.1 Aanleiding	3
1.2 Diploma (of niet ?)	3
1.3 Totstandkoming advies	3
1.4 Leeswijzer	4
2. Analyse problematiek	6
2.1 Harde problematiek	6
2.2 Zachte problematiek	8
2.3 Afnemende problemen	11
2.4 Oplossingen buiten huidige wet- en regelgeving	11
3. Advies	13
3.1 Maatregelen met impact	13
3.2 Faciliterende maatregelen	17
3.3 Faciliterende maatregel buiten huidige wet- en regelgeving	19

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Bij de ontwikkeling van de herziene kwalificatiestructuur is de inzet van keuzedelen in BBL-opleidingen nader geanalyseerd met vertegenwoordigers van het onderwijsveld. Op basis van deze analyse is destijds geconcludeerd dat de inzet van keuzedelen in de BBL-opleidingen mogelijk is. Belangrijke afweging bij deze conclusie was het vasthouden aan de gelijkheid van de diploma's voor BOL en BBL opleidingen.

In het eerste schooljaar van de invoering van de herziene kwalificatiestructuur kwamen van verschillende scholen signalen binnen over de problemen bij de uitvoering van keuzedelen bij BBL-opleidingen. Het uitstellen van het laten meewegen van de resultaten van de keuzedelen bij de slaag-/zakbeslissing voor het diploma geeft in de huidige situatie een zekere ruimte voor het vinden van pragmatische oplossingen voor de geconstateerde problemen. Volgens verwachting zal deze ruimte vanaf het cohort "20/21" zijn verdwenen omdat dan de resultaten van de keuzedelen gaan meetellen in de slaag-/zakbeslissing.

Herziening MBO is in opdracht van het ministerie van OCW aan de slag gegaan om te komen tot een advies over de mogelijkheid (of onmogelijkheid) van de inzet van keuzedelen in BBL-opleidingen waarbij rekening is gehouden met de eerste implementatie-ervaringen.

1.2 Diploma (of niet ?)

De BBL-opleidingen zoals we die kennen zijn diploma gerichte leertrajecten. Een diploma gericht traject brengt een aantal spelregels met zich mee. Zoals altijd hebben dergelijke spelregels voor- en nadelen. Een voordeel is bijvoorbeeld dat er sprake is van een landelijk erkend diploma, externe borging van kwaliteit, bijdrage in de bekostiging, en (wettelijke) doorstroommogelijkheden. Een nadeel is dat spelers zich aan de spelregels moeten houden om een diploma te mogen uitreiken en te ontvangen.

Het is een keuze om het speelveld te betreden waarbij de diploma-spelregels van kracht zijn. Het is ook mogelijk te kiezen om een ander spel op een ander speelveld in te richten. Op een dergelijk speelveld kunnen opleiders en bedrijfsleven maatwerktrajecten afspreken met eigen spelregels.

Voorliggend advies gaat het uit van het diploma speelveld met bijbehorende spelregels.

1.3 Totstandkoming advies

Dit advies is tot stand gekomen op basis van input van scholen en leerbedrijven. Met hen zijn problemen geïnventariseerd. Die input heeft geleid tot een probleemanalyse. Op basis van die probleemanalyse zijn de problemen met de vertegenwoordigers van de scholen en leerbedrijven geprioriteerd. Als laatste stap zijn mogelijke oplossingen geformuleerd.

Het advies toont de opvatting van de regieorganisatie Herziening MBO over de mogelijkheid keuzedelen in te zetten in de BBL, gebaseerd op de verzamelde inhoud. Het is van belang te

onderkennen dat het organiseren en uitvoeren van kwalitatief goede BBL-opleidingen al voor de komst van de keuzedelen een uitdaging was. Gesteld kan worden dat de introductie van de keuzedelen deze uitdaging heeft vergroot. Voor een deel is dit inherent aan de introductie van de herziene kwalificatiestructuur en gaat het niet om BBL-specifieke problemen. Echter waar het gaat om de uitvoerbaarheid van keuzedelen kennen de BBL-opleidingen ook een eigen problematiek.

In de gesprekken met de vertegenwoordigers van scholen en leerbedrijven is deze problematiek ook goed over het voetlicht gebracht. Tegelijk is ook het potentieel van de keuzedelen voor student en bedrijfsleven aan de orde gekomen.

De combinatie van:

- het vasthouden aan de gelijkheid van de diploma's voor BOL en BBL opleidingen
- de maatregelen die genomen (kunnen) worden om de specifieke BBL-problematiek van keuzedelen te adresseren
- het potentieel van keuzedelen
- mogelijkheden om administratieve last en werkdruk te verminderen
- en het uitgangspunt dat een aantal problemen door het verstrijken van de tijd zullen verminderen,

maakt dat de inzet van keuzedelen in de BBL moeilijk en ook mogelijk is.

In de notitie *Adviezen Keuzedelen in de BBL en administratieve last en werkdruk in (toekomst)perspectief* van de regisseur Herziening MBO dd. 20 december 2018 wordt uitgebreider ingegaan op de flexibiliseringsambitie en de plek van dit advies over Keuzedelen in de BBL daarin.

1.4 Leeswijzer

Analyse problematiek

Allereerst is de achtergrond geschetst op basis van de probleemanalyse en opgehaalde oplossingen.

Daarin is een onderverdeling gemaakt in:

- **Harde problematiek**
Problemen waar concrete oplossingen voor zijn benoemd.
- **Zachte problematiek**
Problemen waarbij de oplossingen zitten in cultuur en gedrag.
- **Afnemende problemen**
Problemen die als vanzelf afneemt omdat het een kwestie is van tijd en ervaring opdoen, of omdat bestaande ontwikkelingen helpen.
- **Problemen die vragen om oplossingen buiten huidige wet- en regelgeving**
Deze problemen zijn apart benoemd omdat de consequenties van het aanpakken van oplossingen buiten huidige wet- en regelgeving anders zijn dan oplossingen binnen wet- en regelgeving.

Enkele problemen zijn zowel terug te vinden bij de harde als bij de zachte problematiek, vanwege de verschillende soorten oplossingen.

Scholen en bedrijven hebben de problemen geprioriteerd. Deze prioritering is in dit hoofdstuk verwerkt: wat moet in ieder geval opgepakt worden (aangemerkt met een blauw uitroepteken) en wat werkt ondersteunend. Bij de problemen zijn de oplossingen die zijn opgehaald benoemd. Er is nog geen advies opgenomen. De opzet van dit hoofdstuk is in onderstaande figuur gevisualiseerd.

Advies

De inhoud van de analyse van de problematiek en aangedragen oplossingen is doorvertaald naar een advies. Het advies is een opvatting van de regisseur Herziening MBO, gebaseerd op de opgehaalde inhoud. Er wordt geadviseerd welke problemen op te pakken en in welke samenhang.

2. Analyse problematiek

Dit hoofdstuk bevat de analyse van de problematiek en oplossingen, aangedragen door mbo-scholen en leerbedrijven. Onderverdeeld in harde problematiek, zachte problematiek en problemen die zichzelf door de tijd (deels) oplossen. De prioritering van de problemen is gedaan door vertegenwoordigers van onderwijs en bedrijfsleven. Dit hoofdstuk is een beschouwing van de opgehaalde informatie.

2.1 Harde problematiek

In deze paragraaf zijn problemen en oplossingen - aangedragen door scholen en leerbedrijven - beschreven. Onder de harde problematiek worden problemen verstaan waar concrete oplossingen bij zijn genoemd. De problemen zijn door de scholen en leerbedrijven geprioriteerd. Er is een onderverdeling in problemen met hoge prioriteit (aangemerkt met het blauwe uitroepteken) en problemen waarvan de oplossing ondersteunend is aan de problematiek van keuzedelen in de BBL.

Hoge prioriteit

Diplomagericht traject (avo-vakken) vraagt te veel tijd, met name voor de postinitiële student

In de BBL gaat een stevig deel van de tijd (voornamelijk BOT) naar avo-vakken. Daarmee blijft er weinig BOT over voor keuzedelen. De avo-vakken zijn niet altijd gewenst door leerbedrijf en/of student. Echter, bij het kiezen voor een diplomagericht traject zijn deze vakken onderdeel van de opleiding. Omdat ervoor wordt gekozen de avo-vakken in de ene dag per week te programmeren blijft er in die tijd weinig over voor de keuzedelen.

Aangedragen oplossingen

Avo-vakken zijn onderdeel van een diplomagericht traject. School en leerbedrijf zouden er samen zorg voor moeten dragen dat de student de opleiding kan volgen. Bedrijven worden erkend door SBB als leerbedrijf. SBB zou in de erkenning mee kunnen nemen dat leerbedrijven zichtbaar commitment geven aan niet alleen de vakinhoud, maar ook de avo-vakken en keuzedelen. Dat betekent niet dat de leerbedrijven zelf les moeten geven in de avo-vakken, maar dat zij dit in ieder geval mogelijk maken voor de school en student om voor elkaar te krijgen. Bijvoorbeeld om meer tijd beschikbaar te stellen, of de tijd anders in te richten. Middels de erkenning is voor bedrijven duidelijk wat van hen wordt verwacht in hun rol als leerbedrijf. Als er niet wordt voldaan aan de gestelde eisen kan de erkenning bijvoorbeeld worden ingetrokken. De eisen zijn nader te bepalen.

Administratieve last en werkdruk: POK voor keuzedelen

De administratieve last en werkdruk is met de komst van keuzedelen toegenomen en in situaties buitenproportioneel groot geworden. Voor wat betreft de BBL is de POK een heikel punt. Het opzetten van een POK is tijdsintensief vanwege de ict-systemen (dingen zijn strak ingeregeld en kunnen op één manier) én de gevraagde inhoud.

Aangedragen oplossing

De verwachting is dat dit eenvoudiger kan en dat niet alle inhoud nodig is die gevraagd wordt.

Ondersteunend

Het juiste keuzedeel is er niet

Het Register Keuzedelen staat vol met allerlei verschillende keuzedelen. De praktijk leert dat niet al deze keuzedelen geschikt zijn om uit te voeren bij BBL-opleidingen, dus in de beroepspraktijk. Verder is de examineringsinspanning voor veel keuzedelen buitenproportioneel.

Aangedragen oplossingen

Er is behoefte aan keuzedelen die breed in te zetten zijn in de BBL-opleidingen, dat vraagt om samenwerking tussen scholen en leerbedrijven om te bepalen hoe die keuzedelen eruit moeten zien. De verwachting is dat deze keuzedelen in ieder geval een open karakter hebben waarbij inhoudelijke invulling kan worden gegeven in de “eigen beroepspraktijk”. Dergelijke keuzedelen worden ook wel een ‘kaderkeuzedelen’ genoemd.

Er is onvoldoende (geschikt) les- en examenmateriaal beschikbaar of vindbaar

Voor keuzedelen die niet breed worden ingezet is niet altijd les- en/of examenmateriaal beschikbaar. In zo’n geval ontwikkelt een school vaak zelf materiaal. Dit is tijdsintensief en de kennis van ontwikkelaars wordt niet altijd benut. Daarnaast zou ander soort materiaal ondersteuning bieden in de uitvoering van het onderwijs. Ook is de vindbaarheid van materiaal een probleem.

Aangedragen oplossingen

De tijd zal dit probleem voor een deel oplossen. Daarnaast zal bij de komst van een nieuw soort keuzedeel zoals het ‘kaderkeuzedeel’, die breder ingezet kan worden, de problematiek iets afnemen. Er zijn echter meer maatregelen te treffen.

Scholen kunnen meer ondersteuning krijgen in de ontwikkeling van materiaal van de branche of enkele leerbedrijven. Zeker wanneer aan de voorkant afstemming is geweest over de ontwikkeling van het keuzedeel.

Daarbij kan er slimmer nagedacht worden over vormen van lesmateriaal. Zo past theoretische zelfstudie (denk daarbij aan het maken van sommen in een rekenboek, of theorie leren) vaak minder goed bij een BBL-student, maar kan praktische zelfstudie (bijvoorbeeld sleutelen of oefenen met haar knippen) al weer veel beter. De concepten en/of materialen zijn er nog niet altijd voor ontwikkeld. E-learning zoals we dat nu kennen wordt niet erkend als goede oplossing voor zelfstudie.

Voor wat betreft de vindbaarheid is er behoefte aan overzicht waar te vinden is, wie welk materiaal beschikbaar heeft. Voor examenmateriaal is er een dergelijk overzicht, namelijk www.exameninstrumentenmbo.nl. Voor lesmateriaal is een dergelijk overzicht er nog niet.

2.2 Zachte problematiek

In deze paragraaf zijn problemen en oplossingen - aangedragen door scholen en leerbedrijven - beschreven. Onder de zachte problematiek worden problemen verstaan waar de oplossingen met name zitten in cultuur (eigen regels en gewoontes) en gedrag. De problemen zijn door de scholen en leerbedrijven geprioriteerd. Er is een onderverdeling in problemen met hoge prioriteit (aangemerkt met het blauwe uitroepteken) en problemen waarvan de oplossing ondersteunend is aan de problematiek van keuzedelen in de BBL.

Hoge prioriteit

Problematiek

Samenhangende problemen

Er is een stevige set aan problemen waarvan de wens is dat die wordt opgelost, om de uitvoering van keuzedelen in de BBL mogelijk te maken. Deze problemen blijken sterk met elkaar samen te hangen.

- Diplomagericht traject (avo-vakken) vraagt te veel tijd, met name post initieel
- Leerbedrijf heeft geen kennis van/ervaring met het keuzedeel
- Leerbedrijf voelt geen verantwoordelijkheid voor het opleiden voor een keuzedeel
- Leerbedrijf kent meerwaarde keuzedelen nog niet, civiel effect ontbreekt nog
- Aanbod school past niet bij wens leerbedrijf
- Diplomagericht traject past niet bij de vraag van de werkgever/werknemer

De problemen gaan namelijk allemaal over de driehoek school, leerbedrijf en student, gedurende het hele proces: aan de voorkant, bij de uitvoering en bij de examinering. De oplossingen gaan over de keuzes die scholen maken, vanuit een bepaald perspectief, de houding die zij hebben en het gedrag dat zij vertonen, wat vaak cultuur is. Dit is dan ook meer de zachte kant van de problematiek.

Algemene aangedragen oplossingen

De verwachting is dat de grootste oplossing ligt in het voeren van een goed gesprek tussen school en leerbedrijf, aan de voorkant. De bedoeling is niet om een oordeel te vellen over hoe de gesprekken nu gevoerd worden. Echter, in het gezamenlijk zoeken naar oplossingen kunnen nog behoorlijk wat stappen worden gezet. Voor het 'goede' gesprek zoals bedoeld in dit advies moeten de mogelijkheden (wel of niet een diplomagericht traject) en consequenties (avo-vakken en keuzedelen) zichtbaar worden gemaakt. Docenten moeten geëquipeerd worden om dit gesprek goed te kunnen voeren. Onderkend wordt namelijk dat docenten graag willen, maar niet altijd goed gefaciliteerd worden. Er zou ook iemand kunnen worden aangewezen die dit gesprek namens de school goed kan voeren. Belangrijk voor dit gesprek is om:

- een taal te gebruiken die past bij het leerbedrijf én het onderwijs. Dat betekent loskomen van de structuurtaal van het onderwijs
- een goede boodschap te kunnen formuleren (voordelen voor leerbedrijf). Scholen moeten positieve ervaring opdoen met keuzedelen om de meerwaarde zelf te ervaren. Dit nemen scholen mee in gesprek met leerbedrijven. Dit is een kwestie van tijd.
- bewust te worden van onderscheid van een diplomagericht traject en de alternatieven zoals een training of certificaten, en school moet kritisch kunnen doorvragen naar het scholingsvraagstuk bij het leerbedrijf en de student
- het opleiden als een gedeelde verantwoordelijkheid zien
- duidelijk te maken wat een school van een leerbedrijf en student verwacht en andersom

Ook moet het gesprek tussen de school en het leerbedrijf aan de voorkant goed gevoerd worden over welke keuzedelen gewenst én mogelijk zijn in de beroepspraktijk. Scholen moeten de juiste keuzedelen uit het register kunnen kiezen. Kaderkeuzedelen zullen bijvoorbeeld veel problemen voor een stukje oplossen. Een kaderkeuzedeel vraagt namelijk om invulling in de praktijk waardoor input en betrokkenheid nodig is om verder te kunnen. Samen (school, student en leerbedrijf) wordt naar een passende invulling gekeken. Door een stevige basis te leggen in het voortraject zal het in de uitvoering beter gaan om samen te werken.

Om het gesprek te kunnen voeren is het van belang om aan tafel te komen. Dat lukt niet altijd. Branches en vakdepartementen van het ministerie van Economische Zaken kunnen om ondersteuning gevraagd worden.

Mocht in de praktijk blijken dat een leerbedrijf keer op keer zijn of haar verantwoordelijkheid niet pakt en de afspraken niet nakomt, vraagt dit ook van de scholen om te heroverwegen of dit een leerbedrijf is waar zij mee kunnen en willen samenwerken.

Slim programmeren in de uitvoering

De kosten per keuzedeel (ontwikkeling en uitvoering) zijn hoger in de BBL dan in de BOL, door de vaak kleinere klassen. Het aantal dagen dat een student op school komt en wanneer die dagen plaatsvinden, zijn vaak cultuur geworden. Het is niet gebruikelijk om daar vanaf te wijken. Juist waar een creatieve invulling van de programmering en maatwerk in de BBL extra nodig is.

Dit vraagt om een sterke visie van de school, en het daarnaar handelen zodat er bij verantwoording over de onderwijstijd een onderbouwd verhaal is. Om los te komen uit het rooster en bestaande timeslots. Dat vraagt om in gesprek met het leerbedrijf te zoeken naar mogelijkheden voor extra tijd of een andere indeling van de tijd en de status quo te doorbreken. De verwachting is dat er in de huidige regels al meer ruimte kan worden gezocht en dat binnen de huidige wet- en regelgeving al enkele stappen gezet kunnen worden.

Praktische aanvullende oplossingen

In bepaalde situaties kunnen vrijstellingen oplossing bieden. Voor keuzedelen kan dat via een EVC-traject of met eerder behaalde keuzedelen. De scherpe kanttekening die bij het verlenen van vrijstellingen wordt gegeven is dat het resultaat van een EVC-traject doorvertalen naar een vrijstelling zeer tijdrovend en inhoudelijk complex is. Voornamelijk in verband met de verantwoording naar de Inspectie. Daarom wordt deze mogelijkheid niet snel benut. Daarnaast moet voorzichtig worden omgegaan met het kiezen voor het benutten van de vrijstellingsmogelijkheid, studenten komen om te leren. Tegelijkertijd is het niet de bedoeling dat er dubbel wordt opgeleid. Dit geldt tevens voor zij-instromers en studenten die doorstromen van een oud naar een herzien dossier. Kortom: bij de overweging het belang van de student voorop.

Ondersteunend

Er bestaan nog andere problemen die minder hoog geprioriteerd zijn, maar het aanpakken daarvan zal helpen bij het oplossen van de problematiek van keuzedelen in de BBL.

School kent meerwaarde keuzedelen nog niet > goed gesprek met leerbedrijf is moeizaam

Scholen hebben zelf nog niet altijd ervaring opgedaan met keuzedelen. De ervaring die wel is opgedaan is niet altijd positief, met name van docenten. De organisatielast drukt vooralsnog het enthousiasme. Door de organisatielast worden er namelijk ook niet altijd keuzes gemaakt die leuk zijn, maar vooral pragmatisch. Daarnaast worden docenten niet altijd betrokken bij het samenstellen van het aanbod. Het is dan moeilijk om de meerwaarde van keuzedelen te onderstrepen richting leerbedrijven, als deze binnen de organisatie nog niet wordt ondersteund.

Aangedragen oplossingen

Het verlichten van de administratieve lasten en werkdruk zal een drempel wegnemen. Daarnaast vraagt het van scholen dat zij een proces binnen de school organiseren waar docenten betrokken worden aan de voorkant bij keuzedelen. Bewustwording binnen de school is van groot belang. Dat maakt het mogelijk om meer enthousiast te worden over de inhoud en de bedoeling van de keuzedelen wat vervolgens helpt in het gesprek met het leerbedrijf. Scholen willen ook graag bereidheid vanuit OCW ervaren om het gesprek aan te gaan en te handelen naar nieuwe inzichten.

Het juiste keuzedeel is er niet

Het Register Keuzedelen staat vol met allerlei verschillende keuzedelen. Er wordt geen groot gebrek aan keuzedelen ervaren. De praktijk leert echter ook dat niet al deze keuzedelen geschikt zijn om uit te voeren bij BBL-opleidingen en/of dat deze moeilijk examineerbaar zijn. Enerzijds heeft dat te maken met hoe het keuzedeel is opgesteld (hier wordt in de paragraaf 'harde problematiek' op ingegaan). Anderzijds ook met hoe scholen deze keuzedelen inzetten of hoe ontwikkelaars van les- en examenmateriaal de doorvertaling maken. Er is dus ruimte voor een verbetering.

Aangedragen oplossingen

Oplossing is om een mogelijke verbetering te maken op bestaande keuzedelen vanuit het perspectief van de examineerbaarheid en uitvoering in de praktijk. Daarnaast op het ontwikkelen van nieuwe keuzedelen. Er is behoefte aan:

- keuzedelen die breed in te zetten zijn en waar ruimte blijft voor invulling in en toespitsing op de praktijk, een zogenaamd 'kaderkeuzedeel'.
- keuzedelen die examineerbaar zijn.
- les- en voornamelijk examenmateriaal dat passend is, niet alleen qua inhoud maar ook in verhouding qua tijd.

Er is onvoldoende (geschikt) les- en examenmateriaal beschikbaar

Voor keuzedelen die niet breed worden ingezet is niet altijd les- en/of examenmateriaal beschikbaar. In zo'n geval ontwikkelt een school vaak zelf materiaal. Dit is tijdsintensief en de kennis van ontwikkelaars wordt niet altijd benut waardoor de kwaliteit van het materiaal beter zou kunnen zijn.

Aangedragen oplossingen

Zoals aangegeven in de paragraaf 'harde problematiek' zal de tijd dit probleem voor een deel oplossen. Er wordt steeds meer materiaal ontwikkeld. Daarnaast zal bij de komst van een nieuw soort keuzedeel zoals het 'kaderkeuzedeel', die breder ingezet kan worden, de problematiek iets afnemen. Er zijn echter ook aan de zachte kant maatregelen te treffen, er komen immers ook steeds keuzedelen

in het register bij. Scholen kunnen bijvoorbeeld beter het gesprek voeren met leveranciers over de gewenste kwaliteit van het materiaal en de behoefte die er speelt. Daarnaast kan aan de voorkant bij het ontwikkelen van een nieuw keuzedeel worden nagedacht over de examinering en bijvoorbeeld een ontwikkelaar betrokken worden.

2.3 Afnemende problemen

Enkele problemen zullen door het opdoen van ervaring en het verstrijken van de tijd gaan afnemen. Het betreft:

- Studenten die instromen van een oud naar een herzien dossier komen sneller in de knel met de keuzedeelverplichting. Steeds meer studenten zullen uitstromen uit een herzien dossier waardoor het bij doorstroom makkelijker wordt om vrijstelling te krijgen.
- Er is onvoldoende (geschikt) les- en examenmateriaal beschikbaar. Er wordt steeds meer materiaal ontwikkeld. Dit probleem zal dan ook steeds meer afnemen. Er blijven echter ook keuzedelen bijkomen daarom zijn eerder enkele maatregelen genoemd.
- Het juiste keuzedeel is er niet of wordt niet gevonden. Scholen zullen steeds meer geschikte keuzedelen ontwikkelen door het opdoen van ervaring. Daarnaast zal dit probleem met andere genoemde oplossingen ook afnemen. Omdat er nog maatregelen te treffen zijn ter aanscherping wordt deze verderop verder toegelicht.
- Leerbedrijf kent de meerwaarde van keuzedelen nog niet, het civiel effect ontbreekt nog. Naarmate meer studenten uitstromen met diploma's met keuzedelen, en deze nieuwe mensen op de arbeidsmarkt door middel van de keuzedelen daadwerkelijk iets toe te voegen hebben zal er een civiel effect ontstaan. Goede ervaringen zijn van belang.

2.4 Oplossingen buiten huidige wet- en regelgeving

Enkele oplossingen die worden benoemd vragen om een aanpassing van wet- en regelgeving. Het gaat hier om aanpassingen die naar verwachting faciliteren aan de oplossingen binnen wet- en regelgeving. Deze paragraaf toont de buiten huidige wet- en regelgeving genoemde oplossingen.

Exameneisen

Met de komst van keuzedelen is er een examenlast bijgekomen. Deze last wordt breed als buitenproportioneel groot ervaren, zeker in de BBL. De wens is om de exameneisen aan te passen voor keuzedelen in de BBL, ten aanzien van de kwalificatie. Ideeën zijn:

- keuzedelen meer ontwikkelingsgericht insteken.
- beoordeling op basis van de tevredenheid van de praktijkbegeleider.

Een deel van de oplossing kan ook binnen huidige wet- en regelgeving worden gevonden, door meer ruimte te pakken binnen bestaande kaders.

Toezicht

Aanpassing van exameneisen en andere oplossingen zowel binnen en buiten huidige wet- en regelgeving vragen om aangepast toezicht van de Inspectie. Tot cohort 2020-2021 (wanneer de slaag-/zakregeling voor keuzedelen nog niet van toepassing is) beoordeelt de inspectie de inhoud van de examens van keuzedelen niet. Wel moet een school kunnen aantonen dat er geëxamineerd is. Hoe de Inspectie vanaf cohort 2020-2021 toezicht houdt op de keuzedelen en de examinering daarvan is nog niet uitgewerkt. Het is wel bekend dat het bestaande toezichtskader gehanteerd zal worden.

Vrijstellingen

In het Examen en Kwalificatiebesluit Beroepsopleidingen (EKB) staat als één van de voorwaarden om vrijstelling te geven voor Nederlandse taal, rekenen of Engels, dat er maximaal twee jaar verstreken mag zijn sinds het diploma is verkregen. Als deze twee jaar wordt opgerekt worden de mogelijkheden van het verlenen van vrijstellingen vergroot en wordt er tegemoet gekomen aan de wens dat in sommige situaties avo-vakken niet nodig zijn.

Urennorm

Een andere oplossing die wordt genoemd is om af te zien van de bestaande urennormen. Wenselijk is om de inrichting van het onderwijs te koppelen aan onderwijsdoelen in plaats van aan tijd. Er mag nu op het niveau van een student worden afgeweken. Deze regel biedt ruimte, echter zorgt het ook voor verantwoordingslast die niet als functioneel wordt ervaren. Mede door de interpretatie van de begrippen. Zo is voor de ene student e-learning BOT maar wordt voor de ander e-learning als zelfstudie ervaren.

Naast de verdeling van de onderwijstijd bestaat ook de wens af te wijken van de minimale en maximale duur van een opleiding. Met name het verlengen van een opleiding. Sommige studenten past het beter om 's avonds extra naar school te komen, anderen doen liever een half jaar langer over de opleiding. Die eerste optie is in de huidige wet- en regelgeving wel mogelijk, de tweede niet wanneer de maximale duur van de opleiding al wordt gebruikt. Een aandachtspunt bij deze oplossingsrichting is dat het efficiënt organiseren van onderwijs door bijvoorbeeld groepen samen te voegen, moeilijker wordt gemaakt. De groepen worden nog meer uit elkaar getrokken.

Vakdiploma

Het huidige diplomagerichte traject sluit niet altijd aan bij het scholingsvraagstuk. Toch wordt er in situaties toch voor gekozen, omdat het de enige route is die een diploma oplevert. Dit diploma heeft een bepaald civiel effect, ook voor wat betreft de CAO's. Met een diploma op zak kunnen werknemers doorgroeien in functie en/of loonschaal. Certificaten kunnen voor een stukje oplossing bieden, die hebben namelijk een bepaalde waarde. Het is echter niet gelijk aan een diploma, die bredere groei toont vanwege verschillende onderdelen.

Er is er behoefte aan een extra soort diploma, een vakdiploma. Waarbij avo-vakken en/of keuzedelen niet nodig zijn. Maar wat wel resulteert in een waardering in de vorm van een diploma, zodat er ook doorgroeimogelijkheden (CAO) ontstaan.

3. Advies

Duidelijk is geworden dat er in de BBL meer behoefte is aan maatwerkoplossingen dan in de BOL. Bedrijven hebben grote invloed op de BBL-opleidingen. Ieder (leer)bedrijf heeft eigen wensen en eisen wat betreft de opleiding van haar medewerkers. Omvang en sector spelen ook een rol. Omvang als het gaat om de omvang van een bedrijf, grote bedrijven kunnen vaak meer opvangen dan kleinere bedrijven. Maar omvang geldt ook in de zin van het aantal studenten dat van een bepaalde school bij een bedrijf werkt. Er hoeft minder tijd te gaan naar het voeren van gesprekken tussen school en bedrijven wanneer het aantal bedrijven beperkt is.

Ook speelt de conjunctuur een rol bij toe- en uitstroom in de BBL-opleidingen. De casussen zijn eindeloos.

In dit hoofdstuk is een advies uitgewerkt waarbij op basis van de geïnventariseerde problematiek en aangedragen oplossingen maatregelen zijn geïdentificeerd die kunnen helpen bij het succesvol inzetten van keuzedelen in de BBL-opleidingen indachtig de behoefte aan maatwerk.

3.1 Maatregelen met impact

Een groot deel van de problemen gaan over cultuur waar bepaald gedrag, keuzes en manier van communiceren uit voortkomt. Onze overtuiging is dat de grootste impact van het oplossen van de problematiek van keuzedelen in de BBL ligt op het treffen van maatregelen op dit gebied. In het specifiek op vier inzichten die zijn opgedaan: bewustwording, scholingsbehoefte, verantwoordelijkheidsgevoel en ruimte benutten.

Vier inzichten

Bewustwording

Een overkoepelend inzicht dat is opgedaan is dat er stevig gewerkt zal moeten worden aan bewustwording. De kwestie 'onbekend maakt onbemind' kwam diverse malen ter sprake, zowel op het niveau van de school als op het niveau van het leerbedrijf. Er zal gewerkt moeten worden aan bewustwording op het gebied van de andere drie inzichten: Scholingsbehoefte, verantwoordelijkheidsgevoel en ruimte benutten. Onbekend maakt onbemind vraagt ook ondersteuning voor scholen en leerbedrijven om inzicht te krijgen in de mogelijkheden die er zijn, zoals helderheid op relevante inhoud van het register.

Scholingsbehoefte

Een ander inzicht dat naar voren is gekomen is dat veel van de problemen te maken hebben met de kenmerken van een diplomagericht traject. Een BBL-opleiding leidt op tot een diploma, voor die opleiding zijn bij wet- en regelgeving kaders en eisen gesteld. De vraag is of de scholingsbehoefte van de (potentiële) BBL-student ingevuld moet worden met een diplomagericht traject. Zeker met de opkomst van certificaten worden alternatieven voor diplomagerichte trajecten mogelijk. Voor dergelijke alternatieven zijn geen eisen m.b.t. het aanbieden van de keuzedelen. Door te kiezen voor een diplomagericht traject zoals een BBL-opleiding wordt er al dan niet bewust ook gekozen voor de eisen en kaders die daarbij komen kijken.

Er wordt soms bewust niet voor een alternatief, zoals certificaten (in ontwikkeling) en trainingen, gekozen. In sommige situaties is een diploma namelijk wenselijk. Bijvoorbeeld in verband met het civiel effect van de diploma's in relatie tot de CAO's. Of omdat de wens juist is om algemeen vormende vakken en/of keuzedelen te volgen. Daarnaast speelt de bekostiging mee.

Vaak lijkt de keuze voor een BBL-opleiding voor de hand te liggen. Zeker voor bekostigde scholen. De eerste vraag zou echter moeten zijn: wat is de scholingsbehoefte van de student en is een diploma noodzakelijk of gewenst? Als een diploma niet noodzakelijk of gewenst is, dan is de vraag of een BBL-opleiding de meest passende oplossing is, met de eisen en kaders die daarbij komen kijken. Door niet te kiezen voor een diplomagericht traject wordt de problematiek van keuzedelen 'in de BBL' 'opgelost'. Dat vraagt van bekostigde scholen een blik die verder gaat dan de eigen omgeving.

Als de conclusie is dat een diploma noodzakelijk of wenselijk is dan zal in overleg duidelijk moeten worden gesproken over wat de consequenties zijn: ook avo-vakken en keuzedelen. Er zal moeten worden besproken dat de uitvoering in gezamenlijkheid zal moeten gebeuren. Al dan niet in de vorm van tijd en/of onderwijs. Zo worden de verwachtingen goed gemanaged. Betrokken partijen weten vóór de start van de opleiding dat keuzedelen gevolgd moeten worden om een diploma te behalen.

Gedeeld verantwoordelijkheidsgevoel

Een ander inzicht dat naar voren is gekomen is het heersende verantwoordelijkheidsgevoel. Op scholen heerst een cultuur waarbij het gebruikelijk is de verantwoordelijkheid naar de school toe te trekken. De keerzijde van de medaille is dat leerbedrijven dat niet (hoeven te) doen. De praktische uitdagingen die komen kijken bij het opleiden, komen daarmee ook al snel voor rekening van de school. Juist waar opleiden in de beroepsbegeleidende leerweg bij uitstek de opleidingssoort is waar het opleiden een gedeeld belang is, zowel van het leerbedrijf als de school en uiteraard de student. Er zullen maatregelen moeten worden getroffen die ervoor gaan zorgen dat zowel leerbedrijf als school en de student de uitvoerbaarheid van het opleiden als een gedeelde verantwoordelijkheid gaan zien. Dat zal gaan helpen in de uitvoerbaarheid van keuzedelen in de BBL.

Ruimte benutten

Uit de analyses blijkt dat de huidige structuur, met de daaraan gerelateerde wet- en regelgeving, voldoende mogelijkheden biedt om bepaalde wensen te realiseren. De ruimte wordt echter te weinig benut. Zo biedt de structuur ruimte om een kaderkeuzedeel te ontwikkelen, passende keuzedelen te kiezen die wel uitvoerbaar zijn, een leerbedrijf te betrekken bij de ontwikkeling en op een andere manier de onderwijstijd te programmeren. Het vraagt van scholen om out of the box te denken. Om los te komen van bestaande processen en structuren en de ruimte te pakken die nodig is om tot oplossingen te komen. Dat betekent ook dat mensen binnen de school het gesprek aan moeten kunnen gaan over het bestaande schoolbeleid. Vaak zitten de strakke kaders in de keuzes die zijn gemaakt bij het ontwikkelen van schoolbeleid en niet in de wet.

Maatregelen: communicatie en handvatten

Om de vier inzichten aan te pakken dienen maatregelen te worden getroffen op het gebied van communicatie en concrete handvatten.

Bewustwording en gedragsverandering vragen om een doordachte communicatiestrategie en doordacht plan. Strategie en plan zijn in dit advies niet uitgewerkt. Wel wordt er een aanzet gegeven op hoofdlijn. Zo zal wat ons betreft in ieder geval aandacht moeten worden besteed op drie niveaus, namelijk 'Binnen de school', 'Tussen school en leerbedrijf' en 'Tussen onderwijsveld en bedrijfsleven'.

Hieronder wordt per niveau een toelichting gegeven.

Binnen de school

Uitgaande van een gedeelde verantwoordelijkheid tussen school en leerbedrijf is het mogelijk om keuzedelen waardevol in de BBL in te zetten. Om het gevoel van gedeelde verantwoordelijkheid binnen de school te bewerkstelligen kunnen de volgende stappen worden gezet:

- **Informereren**

De eerste stap is het informeren van scholen over de inzichten die naar voren komen in dit advies. Idealiter gebeurt dit breed, in 'real life', met bestuurders.

- **Bewustwording creëren**

Bewustwording binnen de school is de volgende stap. Het creëren van bewustwording vraagt een doordachte aanpak waar communicatie een grote rol speelt. De kracht van herhaling speelt hier mee. Waar nodig zal herhaaldelijk de gedeelde verantwoordelijkheid en de mogelijkheden buiten de bestaande paden moeten worden besproken. Daarbij is het goed de kwestie tijd te benoemen: keuzedelen zijn nieuw en het opdoen van ervaring gaat helpen bij het oplossen van bepaalde problemen. Bewustwording creëren vraagt om een doordacht communicatieplan.

- **Handvatten bieden**

Het is van belang om als school een visie te hebben en deze te delen met de mensen binnen de school die werken met BBL-opleidingen. Om gedragsverandering voor elkaar te krijgen zullen hen handreikingen moeten worden aangeboden ter ondersteuning. Bijvoorbeeld over de aanpak en communicatie richting leerbedrijven om zo aangepast gedrag te faciliteren.

Voorbeelden van deze handvatten zijn:

- Een keuzedelenconsulent. Een expert op het gebied van keuzedelen en het bedrijfsleven. Een keuzedelenconsulent spreekt de taal van het onderwijs en het bedrijfsleven en kan ingezet worden naar gelang daar behoefte aan is. De consulent kan als vraagbaak/adviseur fungeren.
- Handreikingen. In de vorm van een handboek met praktische tips of een kaderplan dat aan de hand van de eigen situatie ingevuld kan worden. De inhoud van 'Tussen school en leerbedrijf' kan hier goed benut worden.
- Voorbeelden. Goede voorbeelden die op een concrete manier zijn uitgewerkt zodat mensen deze kunnen benutten voor een eigen aanpak.
- Informatiepakket. Voor scholen, met zicht op de ruimte die bestaat binnen de kaders. Onderdeel hiervan kan bijvoorbeeld zijn:
 - De mogelijke scholingsvormen die er bestaan en wat dit betekent voor student en (leer)bedrijf.
 - De mogelijkheden om keuzedelen in te zetten: kiezen uit het register, zelf een nieuwe keuzedeel ontwikkelen, invulling geven aan een bestaand keuzedeel.
 - Ruimte en kaders voor wat betreft uitvoerbaarheid met informatie over het verdelen van de onderwijstijd.

Tussen school en leerbedrijf

Wanneer scholen geloven in de gedeelde verantwoordelijkheid voor de uitvoering en zich bewust zijn van de verschillende antwoorden op de scholingsbehoeften, is de communicatie met leerbedrijven een aandachtspunt. Voor zowel de onderdelen van de communicatie als de boodschap is een suggestie opgenomen.

Onderdelen communicatie

In de communicatie is het voortraject een belangrijk aandachtspunt. Het is van belang om de mogelijkheden te bespreken, verwachtingen te managen, samen de inhoud vorm te geven (maatwerk) en vervolgens commitment uit te spreken. Onderstaand een voorbeeld van hoe dit zou kunnen.

- **Scholingsbehoefte bespreken**

Er wordt doorgevraagd of er behoefte is aan een diploma of niet en waarom. Op basis van de antwoorden op deze vragen wordt gekeken of een BBL-opleiding het meest passende antwoord is op de scholingsvraag.

- **Consequenties BBL-opleiding bespreken**

Wanneer is vastgesteld dat een BBL-opleiding de meest passende scholingsvorm is zullen leerbedrijven geïnformeerd moeten worden over de praktische zaken, zoals verdeling van uren, wat daarin van hen wordt verwacht en wat zij van school en student kunnen verwachten. Bij het uitspreken van de verwachtingen die de school heeft van het leerbedrijf moet scholen niet terughoudend zijn. Tegelijkertijd is het van belang dat scholen ook leerbedrijven tegemoet komen. Het loskomen van bestaande processen en structuren kan daarbij nodig zijn.

- **Samen kiezen voor (invulling van) keuzedelen**

- In overleg met de leerbedrijven, en idealiter de student, wordt een aanbod keuzedelen voor studenten ontwikkeld. In geval van kaderkeuzedelen zoeken school en leerbedrijf samen naar een goede invulling/opdracht voor het keuzedeel. Op deze manier wordt de belofte aan de voorkant, van een waardevol keuzedeel, waargemaakt.

- **Commitment vragen van leerbedrijven**

Leerbedrijven geven op basis van deze kennis en gezamenlijke afspraken commitment of niet. Als er commitment is, dan is duidelijk wat de afspraken zijn gedurende de opleiding. Als er geen commitment is, is voor beide partijen duidelijk dat de scholingsvorm als dusdanig niet uitvoerbaar is en kan er naar alternatieven worden gezocht.

Door aandacht te besteden aan deze vier onderdelen worden aan de voorkant problemen bij keuzedelen in de BBL ondervangen. Bij 1 omdat duidelijk zal worden dat voor een deel van de studenten een diplomagericht traject niet wenselijk is, dus is er geen keuzedeelverplichting. Bij 2 omdat de verwachtingen voor wat betreft de uitvoerbaarheid worden gemanaged. Bij 3 omdat er in gezamenlijkheid invulling wordt gegeven aan de kaders. Bij 4 wordt het besluit genomen. Is het niet uitvoerbaar dan zal er naar alternatieven moeten worden gezocht. Onuitvoerbare vormen zullen worden gemedend.

Er kunnen altijd uitdagingen ontstaan gedurende de opleiding, daar kan gezocht worden naar oplossingen. Deze maatregelen zullen een stevige set aan problemen voorkomen.

Belangrijk aandachtspunt is dat scholen vaak langere tijd samenwerken met bepaalde leerbedrijven. Een plotse verandering in bijvoorbeeld verwachtingen en manier van communiceren kan op een negatieve manier frictie veroorzaken. Het is dan ook belangrijk om de mensen binnen de school de juiste tools te verschaffen die hen helpen om hun doel te bereiken. En je bewust te zijn van het feit dat een dergelijke verandering tijd kost.

Boodschap

In de boodschap zal duidelijk moeten worden dat school en leerbedrijf bij opleiden in de BBL een gezamenlijk belang hebben. Voor de uitvoerbaarheid hebben scholen en leerbedrijven elkaar nodig. Keuzedelen en avo-vakken zijn onderdeel van de BBL, dus die vallen daar ook onder. Scholen dragen wettelijk zorg voor de kwaliteit van de opleiding, de uitvoerbaarheid is echter een gezamenlijke verantwoordelijkheid.

Tussen onderwijsveld en bedrijfsleven

Scholen hebben aangegeven op hoger niveau ondersteund te willen worden bij het oplossen van de problematiek van keuzedelen in de BBL. Het aandachtsgebied 'Tussen onderwijsveld en bedrijfsleven' zet de ontwikkelingen op het niveau van de werkvloer kracht bij. Ervan uitgaande dat het onderwijsveld een eenduidige visie heeft ten aanzien van oplossingsrichtingen van keuzedelen in de BBL, is het sterk om een gesprek over wederzijdse verwachtingen en wensen vanuit het onderwijsveld met het bedrijfsleven te voeren. Dit gesprek kan op verschillende manieren gevoerd worden, bijvoorbeeld tussen de MBO Raad en CBON en/of tussen de ministeries van OCW en EZ.

3.2 Faciliterende maatregelen

Een aantal maatregelen vanuit de harde kant zullen de uitvoerbaarheid van keuzedelen in de BBL ondersteunen.

Minderen van administratieve last en werkdruk

De administratieve last en werkdruk is met de komst van keuzedelen toegenomen. Deze wordt in de praktijk als buitenproportioneel zwaar ervaren. Dit probleem is overigens niet BBL-specifiek, maar speelt bij alle diplomagerichte trajecten. Vanwege de tijdsdruk in de BBL levert dit algemene probleem extra druk op. Voor wat betreft de problematiek in de BBL wordt in ieder geval de POK (praktijkovereenkomst) als last ervaren. Herziening MBO heeft tevens een advies over de administratieve last van keuzedelen ontwikkeld. De verwachting is dat de uitkomsten een bijdrage leveren aan het oplossen van dit probleem.

Aanscherping van de rol van SBB

SBB heeft een belangrijke rol als partij die het onderwijs en het bedrijfsleven verbindt. Zeker in de BBL, waar het bedrijfsleven een nog grotere rol speelt in het onderwijs, is de rol van SBB van meerwaarde. Als het gaat over onderwijs komen scholen en bedrijven op enig moment bij SBB aan de deur. SBB is dan ook in de positie om van beide kanten te signaleren en te verbinden. De rol van SBB kan aangescherpt worden op drie vlakken:

- **Aanscherping signaalfunctie bij de erkenning van leerbedrijven**
Studenten volgen een opleiding, onderdeel van de opleiding zijn keuzedelen. SBB heeft een belangrijke functie als het gaat om de communicatie met leerbedrijven. SBB kan aan de voorkant, bij de erkenning, extra aandacht geven aan het belang en de voordelen van keuzedelen voor het leerbedrijf en de student. Voor leerbedrijven die erkenning willen en krijgen zijn zo de verwachtingen helder over wat straks van hen in de praktijk kan worden gevraagd.
- **Ondersteuning bij ontwikkeling van keuzedelen**
SBB heeft kennis van de structuur van het onderwijs én het bedrijfsleven. De SBB kan scholen en leerbedrijven ondersteunen bij de ontwikkeling van keuzedelen die specifiek passen in de BBL.

- **Aanscherping van de controle bij de ontwikkeling van een keuzedeel, met het perspectief op examinering, totstandkoming van materiaal en uitvoerbaarheid**

SBB kan worden gezien als de ‘poortwachter’ van de keuzedelen. Alle nieuw vast te stellen keuzedelen komen langs SBB. SBB kan hier scherper een controlefunctie uitoefenen door vragen of zelfs eisen te stellen aan het vervolg van het keuzedeel.

- Is het keuzedeel examineerbaar en binnen proportie?
- Is er ruimte om invulling te geven aan het keuzedeel in de praktijk, op het gebied van uitvoering en examinering?
- Heeft een examendeskundige meegekeken met de ontwikkeling van het keuzedeel, zo ja wie?
- Wie gaat examenmateriaal ontwikkelen?
- Wie gaat lesmateriaal ontwikkelen?

Welke bedrijven zijn betrokken bij de ontwikkeling van het keuzedeel?

Een deel van de adviezen voor wat betreft de examineerbaarheid zijn al eerder naar boven gekomen in een bijeenkomst over de examineerbaarheid van keuzedelen, waar onder meer SBB en de MBO Raad bij betrokken waren.

Inzicht in beschikbaar lesmateriaal

Er mist een overzicht waarin te vinden is welk lesmateriaal voor welke keuzedelen waar beschikbaar is. Voor examenmateriaal is er een dergelijk overzicht, namelijk www.exameninstrumentenmbo.nl. Voor lesmateriaal is een dergelijk overzicht er nog niet. De bereidheid van de ontwikkelaars om een dergelijk overzicht te creëren en te onderhouden is daarbij een aandachtspunt. De behoefte aan een dergelijk overzicht is meermaals aangegeven, ontwikkelaars zijn echter terughoudend. Wanneer scholen met elkaar en met aanbieders van lesmateriaal samenwerken, kan het doel ‘inzicht in en uitwisseling van beschikbaar lesmateriaal’ behaald worden.

Gesprek voeren met de Inspectie

Hoe er toezicht op keuzedelen zal worden gehouden is nog niet door de Inspectie uitgewerkt. Duidelijk is wel dat dit binnen het huidige toezichtskader zal gebeuren. Het zal scholen helpen wanneer zij een gesprek met de Inspectie initiëren om de invulling van dat kader te bespreken, zodat er wederzijds begrip ontstaat voor wat betreft de consequenties van het toezicht. Dit zal mogelijk kunnen helpen bij een verlichting van de administratieve lasten en werkdruk, omdat scholen dan minder vanuit een bepaalde spanning zullen ‘oververantwoorden’.

Zoeken naar alternatieve examenvormen

De uitvoerbaarheid van examinering van keuzedelen is een aandachtspunt. In de BBL weegt dit nog zwaarder vanwege de algehele spanning op de uitvoerbaarheid van keuzedelen. Scholen geloven dat er andere manieren van examineren zijn die meer passen bij studenten en leerbedrijven en minder tijdrovend zijn (bijvoorbeeld beoordeling in de praktijk, of een portfolio). De wens is om de examinering te vereenvoudigen en de kwaliteit te borgen. Dat vraagt om te zoeken naar alternatieve vormen van examineren, binnen de huidige wettelijke kaders. Scholen zullen zelf en in overleg met leveranciers van les- en examenmateriaal in gesprek moeten gaan over de aanpak om te komen tot materiaal dat naar tevredenheid is. Het gesprek voeren met de Inspectie (zie Gesprek voeren met de Inspectie) zal hierbij ondersteunen.

3.3 Faciliterende maatregel buiten huidige wet- en regelgeving

Er is ook een faciliterende maatregel die vraagt om een aanpassing van wet- en regelgeving. Deze maatregel wordt niet als noodzakelijk gezien maar zal wel ondersteunen.

Termijn van vrijstellingen

De resultaten van de examenonderdelen Nederlands, Engels en Rekenen zijn tot twee jaar na diplomeren geldig. Tot die tijd kan er een ander diploma met een vrijstelling voor een of meer van deze vakken worden gegeven.

Studenten die direct doorstromen naar een andere opleiding kunnen hier in sommige gevallen gebruik van maken. Zij-instromers die in het verleden een diploma hebben gehaald en enkele jaren later na het opdoen van werkervaring zich willen laten bij of omscholen kunnen geen gebruik meer maken van bovenstaande regeling. Terwijl het voor het werkveld en de student niet altijd nodig is om die vakken weer te volgen. Het oprekken van de termijn van twee jaar zou ruimte bieden. Er kan dan meer tijd besteed worden aan keuzedelen en de kwalificatie. Omdat het per student kan verschillen of de vakken zowel gewenst als nodig zijn, zou het besluit bij de examencommissie kunnen worden gelaten.